

Handbok för nämndemän

HANDBOK 2 · KAPITEL 6–9

Att följa och bedöma

**Kunskap, omdöme och ansvar
i den dömande uppgiften.**

Illustrerad utgåva · 8 oktober 2026

Innehåll

6. Att lyssna, fråga och förstå i rättssalen	4
7. Bevisning och bevisvärdering	11
8. Förhör, trovärdighet och tillförlitlighet	19
9. Fördomar, magkänsla och konfirmeringsbias	27

Läs ett kapitel i taget. Återvänd till frågorna inför nästa tjänstgöring.

Om handboken

Du sitter i rättssalen. Ett vittne berättar med stor säkerhet. Nästa person tvekar, tar långa pauser och rättar sig. Samtidigt visas bilder, meddelanden och tekniska uppgifter. Vad ska du fästa vikt vid och vad behöver du fråga om?

Handbok 2 handlar om arbetet mellan det första lyssnandet och det genomtänkta ställningstagandet. Kapitel 6-9 ger stöd för att följa förhandlingen, förstå bevisningen, bedöma uppgifter från förhör och pröva dina egna tankemönster.

Utgångspunkten är främst brottmål i tingsrätt. När förvaltningsdomstolens arbetssätt skiljer sig åt anges det särskilt. Beviskrav och bevisbörda måste alltid klargöras för den måltyp och fråga som rätten ska pröva.

Alla exempel i denna del är påhittade. Formuleringar inom citationstecken är exempel på frågor och resonemang, inte verkliga uttalanden från domstolar. Praktiska råd och kontrollfrågor är handbokens pedagogiska stöd. De är ingen poängmodell för bevisvärdering.

Läs gärna ett kapitel i taget. Återvänd sedan till frågorna inför nästa tjänstgöring. Målet är att du ska kunna delta mer aktivt och förklara vad din bedömning bygger på.

Källor och lagrum anges efter varje kapitel. Lagrum i löptexten och källrubrikerna är klickbara. Råd om att pröva egna tankemönster är arbetsstöd, inte en garanti mot felbedömningar.

Kapitel 6

Att lyssna, fråga och förstå i rättssalen

Din uppmärksamhet är en del av rättens arbete

När du inte riktigt hör

Förhandlingen har pågått en stund. Vittnet talar lågt och vänder sig mot åklagaren. Du hör något om tiden för händelsen, men missar om vittnet säger före eller efter klockan tio. De andra verkar följa med och nästa fråga kommer direkt.

Du tvekar. Det kanske inte är så viktigt. Du tänker att sammanhanget nog blir tydligt senare. Men just tidsuppgiften kan visa sig ha betydelse för vem som var på plats.

Om du inte hör eller kan följa det som sägs, lämna genast en lapp till ordföranden, om inget annat särskilt överenskommits i förväg. Be att uppgiften upprepas.

Det här påhittade exemplet visar varför uppmärksamhet också kräver handling. Att sitta tyst och försöka gissa vad som sagts är ingen trygg grund för ett avgörande.

Du behöver förstå underlaget för att kunna ta ansvar för din bedömning.

Lyssna med en öppen fråga

Försök att lyssna för att förstå innan du lyssnar för att avgöra. Vad säger personen faktiskt? Vad gäller uppgiften? Hur har personen fått veta det? Vad återstår att klarlägga?

Det är lätt att börja bygga en berättelse i huvudet. När nästa uppgift kommer kan du då bara höra det som passar in. Håll därför din första tanke öppen. Anteckna gärna ett frågetecken där något är osäkert.

Följ även sådant som talar emot din första uppfattning. Om en uppgift förändrar bilden, låt den göra det. Du behöver inte försvara en tanke bara för att den kom tidigt.

Förstå vad rätten ska pröva

Innan du värderar svaren behöver du förstå frågan i målet. Vilken händelse påstås ha inträffat? Vad förnekar eller medger den tilltalade? Vilka omständigheter är omstridda?

En person kan medge att ha varit på plats men förneka ett slag. En annan kan medge ett slag men hävda nödvärn. Frågorna som behöver utredas blir då olika. Be ordföranden förklara vilka rättsliga förutsättningar som är betydelsefulla.

Skilj också mellan skuldfrågan, ett eventuellt skadestånd och valet av påföljd. Uppgifter om livssituation kan ha betydelse för påföljden utan att visa att personen har begått gärningen.

Om flera personer eller åtalpunkter behandlas samtidigt, håll isär dem i dina anteckningar. En stark uppgift om en person besvarar inte automatiskt frågan om en annan.

Fråga vad uppgiften ska visa innan du bedömer hur stark den är.

Anteckna så att du kan tänka

Anteckningar ska hjälpa dig att följa och minnas. Försök inte skriva ett fullständigt referat av varje mening. Då riskerar du att missa både nästa svar och det som visas. Ett praktiskt sätt är att skilja mellan uppgift, källa och fråga. Skriv exempelvis, "Vittnet uppger att bilen var blå. Såg bilen från andra sidan gatan. Oklart hur länge." Det är mer användbart än "Pålitligt vittne".

Markera om något är personens egna iakttagelser, något som personen hört av andra eller din egen preliminära slutsats. Notera gärna viktiga tider och vilket fotografi eller meddelande en uppgift gäller.

Sätt frågetecken vid det du inte uppfattat säkert. Kontrollera vid överläggningen att du återger en central uppgift rätt. Följ domstolens rutiner för anteckningar och annat målmateriel.

Ställ frågor som öppnar

En kompletterande fråga ska hjälpa till att klarlägga något relevant. Den bör vara kort, begriplig och öppen. Ställ helst en fråga i taget.

"Var stod du när du såg personen?" ger utrymme för ett eget svar. "Du stod väl ganska nära?" föreslår redan svaret. "Vad såg du av själva händelsen?" är tydligare än en lång fråga som blandar plats, avstånd och vad du tror hände.

För vittnesförhör finns regler om ordningen och om frågor som inbjuder till ett visst svar. Parterna inleder normalt och rätten kan därefter ställa kompletterande frågor. Ledande frågor har en särskild, begränsad plats i motförhöret. Se rättegångsbalken, 36 kap. 17 §.

Nämndemännens frågor under huvudförhandlingen lämnas på en lapp till ordföranden, om inget annat särskilt har överenskommits i förväg. Frågan kan behöva omformuleras eller tas senare. Uppmärksamma det som behöver klargöras.

Fråga för att förstå. Undvik att lägga din egen slutsats i frågan.

Rätten behöver vara opartisk även när den frågar

En fråga kan vara relevant utan att vara lämpligt formulerad. Tonfall och ordval kan få den att låta som en anklagelse eller ett stöd för någon av parterna.

Pröva din fråga innan du lämnar den. Vad är oklart? Varför har det betydelse? Kan frågan besvaras utan att personen behöver godta mitt antagande?

I brottmål har rätten ett ansvar att genom frågor och påpekanden försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter. Det innebär inte att du ska bedriva en egen utredning eller ta över en parts uppgift. Se rättegångsbalken, 46 kap. 4 § och 35 kap. 6 §.

Gäller frågan en omständighet som inte har tagits upp, lämna först din fundering på en lapp till ordföranden. Annat gäller bara om det särskilt överenskommits i förväg. Låt den processuella hanteringen bli klar först.

När språk, ljud eller teknik hindrar förståelsen

Ett svar kan vara svårt att följa av andra skäl än att innehållet är komplicerat. Mikrofonen kan fungera dåligt. En videolänk kan frysa. Tolken kan behöva få en fråga upprepad. Personen kan behöva mer tid.

Uppmärksamma konkreta problem direkt. Om ljudet försvinner under ett viktigt svar räcker det inte att försöka förstå genom ansiktsuttryck. Be att svaret upprepas eller att problemet hanteras.

Vid tolkning behöver frågor vara korta och tydliga. Lämna frågan på en lapp till ordföranden, om inget annat särskilt överenskommits i förväg. Lämna utrymme för tolkningen. Fyll inte i översättningen själv. Meddela ordföranden om något är oklart.

Att någon talar långsamt, har en brytning eller använder enkla ord är inget skäl att bedöma uppgiften som sämre. Börja med att säkerställa att både frågan och svaret har blivit förstådda.

Hörsel- och teknikproblem behöver lösas under förhandlingen, inte gissas bort efteråt.

Ta upp oklarheter innan ni avgör

Vissa frågor märker du först när förhandlingen är slut. Under överläggningen upptäcker du kanske att två tidsuppgifter inte går ihop eller att du och en annan ledamot har uppfattat ett svar olika.

Säg vad som är osäkert. Skilj mellan att du inte minns, att uppgifterna är motstridiga och att en fråga aldrig besvarades. Det är tre olika problem.

Om underlaget behöver kompletteras måste rätten hantera det enligt reglerna. Du kan inte ersätta en saknad uppgift med en egen sökning, ett privat samtal eller en gissning. Fråga ordföranden hur oklarheten kan hanteras och vad den betyder för bedömningen.

I ett brottmål där huvudförhandling har hållits ska domen som huvudregel grundas på det som förekommit vid förhandlingen. Endast domare som varit med om hela huvudförhandlingen får delta i domen. Se rättegångsbalken, 30 kap. 2 §. Säg därför till om du har missat något och låt rätten hantera problemet.

När du tjänstgör i förvaltningsdomstol

I förvaltningsdomstol är förfarandet i grunden skriftligt. En muntlig förhandling kompletterar ofta handlingarna. Rättens utredningsansvar regleras i 8 § förvaltningsprocesslagen och avgörandets underlag i 30 §.

Lyssna därför med handlingarna och den aktuella prövningsfrågan i åtanke. Vad klargör förhandlingen? Vilken uppgift är ny? Vad behöver parterna få möjlighet att bemöta?

Även här gäller det praktiska rådet att fråga när du inte förstår. Utgå inte från att brottmålets ordning eller beviskrav gäller i den måltyp där du tjänstgör.

Inför nästa förhandling

Nämndemännens frågor under huvudförhandlingen lämnas på en lapp till ordföranden, om inget annat särskilt har överenskommits i förväg. Kontrollera att du kan höra och se från din plats. Vad har sagts? Vad behöver klarläggas?

Efteråt bör du kunna skilja dina egna anteckningar från din bedömning. Om du inte kan förklara vad en central slutsats bygger på, behöver du återvända till underlaget.

Din uppmärksamhet gör skillnad när den hjälper rätten att upptäcka en oklarhet i tid. Fråga med respekt och lyssna även på det svar du inte hade väntat dig.

Lyssna noggrant. Fråga tydligt. Låt förståelsen komma före slutsatsen.

Källunderlag och lagrum

Rättegångsbalken

30 kap. 2 § om domens underlag och deltagande i hela huvudförhandlingen. 35 kap. 6 §, 36 kap. 17 § och 46 kap. 4 § om bevisning, frågor och förhandlingen.

Förvaltningsprocesslagen

8 och 9 §§ om utredningsansvar och förfarandet. 30 § om avgörandets underlag. Relevant för de särskilda avsnitten om förvaltningsdomstol i kapitel 6 och 7.

Exemplen är påhittade. Kontrollfrågor och handlingsråd är praktiskt stöd för den enskilda bedömningen.

Kapitel 7

Bevisning och bevisvärdering

Från uppgifter till en välgrundad slutsats

När flera uppgifter verkar peka åt samma håll

Tre personer säger att den tilltalade var vid platsen för ett inbrott. Du tänker att uppgifterna tillsammans måste väga tungt. Sedan framgår det att bara en av dem har sett personen. De två andra har hört det från den första.

Det är fortfarande tre berättelser, men inte tre självständiga iakttagelser av närvaron. De senare berättelserna kan ha betydelse för vad som sagts och när. Deras stöd för just närvaron behöver bedömas med hänsyn till den gemensamma källan.

Det här påhittade exemplet visar varför bevisvärdering inte kan reduceras till att räkna vittnen eller handlingar. Du behöver förstå både varje uppgift och sambanden mellan dem.

Bevisningens styrka beror också på hur uppgifterna hänger ihop.

Vad är det som ska bevisas?

Börja med påståendet som ska prövas. Ett fotografi kan visa att en person befunnit sig på en viss plats. Det visar inte nödvändigtvis vad personen gjorde där. Ett meddelande kan visa kontakt mellan två personer utan att visa ett gemensamt brottsligt uppsåt.

Be gärna ordföranden tydliggöra de omständigheter som måste vara uppfyllda för ansvar. Det kan gälla en handling, vem som utfört den och vilket uppsåt eller vilken oaktsamhet som krävs.

Fråga därefter vad varje bevis faktiskt säger om just dessa omständigheter. Var noga med steget mellan uppgiften och slutsatsen. Finns en länk som du bara har antagit?

Om åtalet gäller flera personer måste underlaget prövas för varje person. Att någon ingår i en grupp eller känner andra tilltalade besvarar inte i sig frågan om den egna medverkan.

Fri bevisvärdering kräver noggrannhet

Rättegångsbalken, 35 kap. 1 §, anger att rätten efter en samvetsgrann prövning ska avgöra vad som är bevisat.

Utgångspunkten är fri bevisvärdering, med de särskilda regler som kan gälla för vissa bevis.

Friheten innebär inte att en allmän känsla räcker. I NJA 2017 s. 316 II framhåller Högsta domstolen att bevisbedömningen ska vara rationell, objektiv och strukturerad. Det finns ingen modell som passar alla mål.

Som arbetsråd kan du därför börja med varje bevis för sig och sedan pröva helheten. Vad talar beviset för? Vilka

begränsningar har det? Hur påverkas värdet av övriga uppgifter?

Försök formulera skäl som går att diskutera. "Vittnet kunde följa händelsen under en kort stund från långt avstånd" är tydligare än "Det känns osäkert".

Du behöver kunna förklara vägen från uppgift till slutsats.

Bevisbörda och beviskrav är olika frågor

Bevisbörda handlar om vem som får bära följderna av att en omständighet inte är tillräckligt visad. Beviskrav handlar om hur starkt underlaget måste vara.

I brottmål har åklagaren bevisbördan för gärningspåståendet. För en fällande dom ska det vara ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade begått gärningen. Detta följer av rättspraxis. Se NJA 2023 s. 29, mål B 5952-21.

Den tilltalade behöver inte bevisa sin oskuld. Att en förklaring är svag eller ofullständig befriar inte åklagaren från bevisbördan. Börja därför med vad bevisningen för åtalet faktiskt visar.

Ett rimligt tvivel ska knyta an till underlaget och bedömningen i målet. Rätten behöver inte utesluta varje tänkbar möjlighet som saknar förankring. Frågan är heller inte bara vilken berättelse som verkar mest sannolik.

Fråga både vem som har bevisbördan och vilket beviskrav som gäller.

Direkta bevis och indicier

Direkt bevisning har ett omedelbart samband med det som påstås, exempelvis ett vittne som säger sig ha sett själva slaget. Ett indicium ger ett indirekt stöd, exempelvis en omständighet som kan knyta en person till en plats eller ett föremål.

Direkt bevisning kan vara felaktig. Indiciebevisning kan vara stark. Beteckningen avgör därför inte bevisvärdet. Det viktiga är vad beviset visar i det enskilda målet.

Högsta domstolen har klargjort att en fällande dom kan bygga enbart på indirekt bevisning när det samlade värdet når beviskravet. Samtidigt måste sambanden och möjliga alternativa förklaringar prövas. Se NJA 2023 s. 29.

Ett påhittat exempel är en nyckel som passar ett lås. Den kan visa möjlighet till tillträde. Den visar inte ensam vem som använde nyckeln, när den användes eller vad som gjordes efteråt.

Bedöm tekniska bevis med rätt fråga

En teknisk analys kan vara mycket betydelsefull. Ändå behöver du förstå vilken fråga undersökningen besvarar. Ett spår kan handla om vem materialet kommer från, men lämna andra frågor öppna. Om ett DNA-spår knyts till en person, fråga vad utredningen säger om hur och när spåret kan ha hamnat där. Om en telefon kopplas till ett område, fråga vilken geografisk precision uppgiften har och vad som visar vem som använde telefonen.

Samma försiktighet behövs med bilder och meddelanden. Vad är känt om ursprunget, tidpunkten och sammanhanget? Är utdraget fullständigt i den del som har betydelse? Vilken tolkning stöds av övrigt material?

Försök inte göra en egen sakkunnig analys. Ta upp det du behöver få förklarat. Om utlåtandet använder sannolikheter eller en värdeskala, be om en förklaring av vad bedömningen avser. Ett analysresultat är inte i sig en siffra för sannolikheten att den tilltalade är skyldig.

Skilj resultatet av undersökningen från den slutsats rätten ska dra.

Pröva helheten utan att räkna samma stöd flera gånger

När varje bevis har bedömts ska rätten pröva hur bevisen samverkar. Vissa uppgifter har oberoende ursprung och kan förstärka varandra. Andra återger samma källa eller förutsätter samma osäkra mellanled.

Se tillbaka på inbrottsexemplet. Vad har var och en själv sett? Vilka har pratat med varandra? Finns en uppgift som blivit spridd och sedan uppfattad som flera bekräftelser?

En praktisk hjälp är att skriva källan bredvid varje viktig uppgift. Rita vid behov enkla samband i dina egna anteckningar. Det hjälper dig att upptäcka om en slutsats bygger på flera självständiga stöd eller på samma uppgift i olika former.

Undvik både att isolera varje bevis så att sambanden försvinner och att låta en övertygande helhetsberättelse dölja svagheter i enskilda delar. Pröva delarna och helheten mot varandra.

Alternativa förklaringar och luckor

En alternativ förklaring behöver bedömas mot det konkreta materialet. Vilka uppgifter talar för den? Vilka talar emot? Finns en central lucka som gör att åtalet inte når beviskravet?

I ett påhittat mål säger ett vittne att den tilltalade var vid entrén. En kamera visar att någon kom in, men ansiktet syns inte. Uppgifterna kan stödja varandra. Samtidigt måste rätten pröva vittnets möjlighet att identifiera personen och vad filmen faktiskt visar.

En saknad undersökning får inte tänkas in som om den hade gjorts. Men avsaknaden visar inte automatiskt att resultatet skulle ha talat för den ena eller andra sidan. Fråga vad luckan betyder för styrkan i den utredning som finns.

Om en invändning gäller nödvärn eller någon annan ansvarsfrihetsgrund behövs den särskilda rättsliga bedömningen. Be ordföranden klargöra hur invändningen ska prövas och vilka bevisfrågor den aktualiserar.

Andra mål kan ha andra beviskrav

Beviskravet i brottmålets skuldfråga ska inte föras över till alla andra mål. I förvaltningsmål varierar bevisbörda och beviskrav med lagstiftningen och den aktuella frågan. Även olika frågor i ett brottmål kan behöva hållas isär.

I förvaltningsdomstol grundas avgörandet på handlingarna och det som i övrigt förekommit i målet. Se [30 § förvaltningsprocesslagen](#). En muntlig uppgift behöver därför bedömas tillsammans med det skriftliga underlaget.

Fråga innan ni tar ställning, "Vilka förutsättningar ska vara uppfyllda här och vilket stöd krävs för var och en?" Det är ett sätt att undvika att en välbekant fras ersätter rätt prövning.

Från säker känsla till tydliga skäl

Vid överläggningen kan du pröva din slutsats genom att säga vad som bär den. Vilka bevis har störst betydelse? Vilka begränsningar har du beaktat? Varför förändrar eller förändrar inte en invändning din bedömning?

Om du byter uppfattning, förklara vilket underlag eller resonemang som fått dig att ändra dig. Om du står fast, förklara varför. Ett sakligt skäl kan prövas av de andra och hjälpa dig att själv upptäcka en brist.

Du ska varken fylla luckor åt åtalet eller skapa tvivel genom lösa möjligheter. Du ska pröva om det tillåtna underlaget räcker för den rättsliga slutsatsen.

Det avgörande är vad som har blivit visat och om det når det beviskrav som gäller.

Källunderlag och lagrum

Rättegångsbalken

35 kap. 1 § om den samvetsgranna bevisprövningen. Läs tillsammans med Högsta domstolens avgöranden nedan.

Förvaltningsprocesslagen

8 och 9 §§ om utredningsansvar och förfarandet. 30 § om avgörandets underlag. Relevant för de särskilda avsnitten om förvaltningsdomstol i kapitel 6 och 7.

Högsta domstolen, NJA 2017 s. 316 II

Mål B 4648-16, dom den 13 april 2017. Punkterna 8-14 om strukturerad bevisbedömning, utsagors innehåll, bedömningskriterier och indirekt stöd. Avgörandet gäller sexualbrott. Handbokens bredare kontrollfrågor är praktiska råd.

Högsta domstolen, NJA 2023 s. 29 I

Mål B 5952-21, dom den 14 februari 2023, "Mordet vid busshållplatsen". Särskilt punkterna 11-28 om bevisbörda, beviskrav, direkta och indirekta bevis samt sammanvägning.

Högsta domstolen, NJA 2023 s. 29 II

Mål B 2354-22, dom den 14 februari 2023, "Årsta torg". Särskilt punkterna 15-18 om alternativa förklaringar, individuell medverkan och ansvarsfrihetsinvändningar.

Exemplen är påhittade. Kontrollfrågor och handlingsråd är praktiskt stöd för den enskilda bedömningen.

Kapitel 8

Förhör, trovärdighet och tillförlitlighet

Bedöm uppgifterna bakom personintrycket

Den säkra berättelsen och den tveksamma

Ett vittne svarar snabbt, ser mot rätten och berättar utan avbrott. Ett annat tittar ned, tvekar och säger flera gånger att minnet är osäkert. Du märker att du spontant litar mer på den första personen.

Sedan framgår det att den första bara såg några sekunder genom ett fönster. Den andra stod nära händelsen men vill skilja mellan det hon såg och det hon inte minns.

Det påhittade exemplet leder till en central fråga. Har du bedömt hur övertygande personen verkar eller hur goda skäl det finns att lita på den aktuella uppgiften?

Börja med uppgiften. Hur uppkom den och vad stöder den? Personens sätt att berätta kan inte ensamt ge svaret.

Ett övertygande uppträdande behöver prövas mot uppgifternas innehåll och stöd.

Två begrepp som hjälper dig att tänka

Trovärdighet och tillförlitlighet används ibland på olika sätt. I den här handboken används trovärdighet om intrycket av personen som uppgiftslämnare. Tillförlitlighet gäller hur väl en viss uppgift kan läggas till grund för bedömningen.

Skillnaden är ett pedagogiskt hjälpmedel. Den innebär inte två fasta lagdefinitioner eller en särskild rättslig testmodell.

En person kan vilja tala sanning och ändå ha sett fel, missförstått eller blandat ihop tidpunkter. Samma person kan ge en säker uppgift om en sak och en osäker uppgift om en annan.

Bedöm därför varje central uppgift för sig innan du tar ställning till berättelsens samlade värde. "Hon verkar ärlig" behöver följas av frågan, "Vad visar att just den här uppgiften är riktig?"

Vad hade personen möjlighet att uppfatta?

För en iakttagelse behöver du förstå förutsättningarna. Var stod personen? Hur länge pågick det som hon eller han såg? Hur var avståndet, ljuset och sikten? Vad riktades uppmärksamheten mot?

Undvik att fylla i svaren med vad du själv brukar kunna se eller höra. Ett mörkt rum, en hastig rörelse eller flera samtidiga händelser behöver förstås utifrån utredningen.

Fråga också om personen kände igen någon sedan tidigare eller försökte identifiera en obekant person. Vad uppfattades faktiskt av ansiktet, rösten eller andra kännetecken?

"Jag såg honom springa därifrån" kan rymma flera led. Så vittnet vem det var? Så vittnet själva händelsen? Varifrån kom personen? Håll isär det som har iakttagits från det som vittnet drar slutsatser om.

En säker uppgift kan ha uppkommit under osäkra iakttagelseförhållanden.

Skilj minne från senare information

När ett förhör hålls kan personen ha berättat om händelsen flera gånger och tagit del av andras uppgifter. Det är därför värdefullt att förstå vad personen minns själv och vad som kommit till senare. Ett påhittat vittne säger att bilen var röd. Vid en kompletterande fråga framgår det att vittnet inte såg färgen tydligt, men senare hörde en annan person säga röd. Uppgiften behöver då bedömas med den bakgrunden.

Frågor som "Vad såg du själv?" och "När fick du veta det?" hjälper till att skilja källorna åt. Syftet är att förstå uppgiftens tillkomst, inte att kräva ett perfekt minne.

En berättelse kan förändras utan att förändringen betyder lögn. Men en ändring kan också vara viktig. Klarlägg vad som ändrats, hur tidigare uppgifter dokumenterats och om skillnaden gäller något centralt.

Kroppsspråk är ingen säker genväg

Högsta domstolen framhåller i NJA 2017 s. 316 I att det är svårt att bedöma en utsaga utifrån allmänintryck och andra icke verbala faktorer. Tyngdpunkten bör därför ligga på innehållet. Det praktiska rådet är att inte använda blick, gråt, lugn eller nervositet som en enkel sanningsmätare. Sådant beteende kan väcka en fråga, men behöver sättas i sammanhang.

Utgå inte från att du vet hur en människa borde reagera efter en viss händelse. Om en reaktion påstås ha betydelse, fråga vilket underlag som finns för att dra just den

slutsatsen.

En person som uttrycker sig lätt ska inte få ett obefogat försteg framför någon som behöver tid, tolk eller anpassade frågor. Var uppmärksam på om ditt intryck främst handlar om berättarstilen.

Bedöm vad berättelsen visar. Var försiktig med vad uppträdandet får dig att känna.

Detaljer och motsägelser behöver sammanhang

En detaljrik berättelse kan ge fler möjligheter att kontrollera uppgifterna. Det gör inte detaljrikedom till en garanti för riktighet. En kort berättelse kan också innehålla tillförlitliga kärnuppgifter.

I NJA 2017 s. 316 II uppmärksammar Högsta domstolen begränsningar med kriterier för utsagebedömning, bland annat när personer har svårt att uttrycka sig muntligt. Att information läggs till eller tas bort kan inte i sig behandlas som ett säkert tecken på bristande tillförlitlighet.

Klargör vad en motsägelse faktiskt består i. Gäller den vem som slog eller om händelsen inträffade på en tisdag eller onsdag? Är den tidigare uppgiften ordagrant dokumenterad eller sammanfattad?

Samtidigt ska en betydelsefull motsägelse inte ursäktas bort utan underlag. Fråga om den har förklarats och hur den påverkar den aktuella uppgiften tillsammans med övrig bevisning.

Hur säkerhet kan ha betydelse

Att någon låter säker i rättssalen är inte samma sak som att uppgiften är kontrollerad. Men det vore också fel att säga att säkerhet aldrig kan vara relevant.

Wixted och Wells forskningsöversikt från 2017 beskriver ett samband mellan säkerhet och korrekt identifiering under särskilda förhållanden. Det gäller bland annat ett första, opåverkat identifieringstest med en rättvis uppställning och omedelbar dokumentation av säkerheten.

Resultaten kan inte utan vidare överföras till en persons övertygelse långt senare i rättssalen. Som praktisk fråga kan du därför återvända till när personen först gjorde utpekandet och hur säkerheten då dokumenterades.

Rättens uppgift är att värdera den bevisning som finns i målet. Forskningsresultat ersätter inte utredning om hur ett visst utpekande gått till.

Förhörens olika roller

Alla som hörs är inte vittnen. Den tilltalade och målsäganden i brottmål hörs inte under vittnesed. För vittnen gäller som huvudregel ed, men det finns undantag. Se rättegångsbalken, 36 kap. 1, 11 och 13 §§.

Att en person inte hörs under ed innebär inte att berättelsen saknar bevisvärde. Att ett vittne har avlagt ed garanterar inte att varje uppgift är riktig. Rollen och reglerna behöver hållas isär från bedömningen av uppgifterna.

Den tilltalade har rätt att tiga. Tystnad får inte fylla en brist i åklagarens bevisning. Högsta domstolen anger i NJA 2015 s. 702, punkt 24, att tystnad bara kan få betydelse i situationer som uppenbarligen kräver en förklaring. Be ordföranden

klargöra den rättsliga bedömningen om frågan uppkommer. En felaktig uppgift i något avseende bevisar inte heller i sig gärningspåståendet. Se även NJA 2017 s. 316 I.

Försök därför inte avgöra ett mål genom att enbart välja vilken av två personer du litar mest på. Pröva vad åtalet stöds av och hur invändningarna påverkar det stödet.

Stödbevisning och andrahandsuppgifter

En person som hört målsäganden berätta efter händelsen har inte därmed sett själva gärningen. Vittnet kan däremot ha egna iakttagelser av tidpunkt, beteende eller andra förhållanden.

I NJA 2017 s. 316 II beskriver Högsta domstolen att sådana uppgifter i vissa fall kan ge indirekt stöd. Det gäller att precisera vad stödet avser och hur det hänger samman med berättelsen.

Ett påhittat exempel är en vän som säger, "Hon ringde mig vid midnatt och berättade att hon blivit slagen." Vännen kan lämna uppgifter om samtalet och egna iakttagelser. Vännens berättelse är inte en ny, självständig observation av slaget.

Fråga alltså vad uppgiften bekräftar. Är det att en berättelse lämnades vid en viss tid, att någon hade en synlig skada eller att vittnet såg själva händelsen?

Pröva utsagan tillsammans med övrigt underlag

Efter ett förhör kan du göra en kort arbetsanteckning. Vad har personen själv uppfattat? Vilka begränsningar framkom? Vad stöds eller motsägs av annat material? Vad är fortfarande oklart?

Det är kontrollfrågor, inte en checklista där ett visst antal positiva svar betyder att berättelsen är sann. En enskild uppgift kan vara avgörande eller svag beroende på omständigheterna.

När du förklarar din bedömning, välj precisa ord. Säg hellre att en tidsuppgift stöds av ett meddelande än att personen känns trovärdig. Beskriv också de osäkerheter som återstår.

Respekt för den som berättar och kritisk prövning av uppgifterna går att förena. Du kan lyssna varsamt och samtidigt vara noggrann med vad som får ligga till grund för domen.

Ge personen ett respektfullt bemötande och uppgifterna en noggrann prövning.

Källunderlag och lagrum

Rättegångsbalken

36 kap. 1, 11 och 13 §§ om vilka som hörs som vittnen, vittnesed och undantag från ed.

Högsta domstolen, NJA 2017 s. 316 II

Mål B 4648-16, dom den 13 april 2017. Punkterna 8-14 om strukturerad bevisbedömning, utsagors innehåll, bedömningskriterier och indirekt stöd. Avgörandet gäller sexualbrott. Handbokens bredare kontrollfrågor är praktiska råd.

Högsta domstolen, NJA 2017 s. 316 I

Mål B 4663-16, dom den 13 april 2017. Särskilt punkterna 6-11 om rationella skäl, den tilltalades berättelse, personintryck och utsagors innehåll.

Wixted och Wells, 2017

The Relationship Between Eyewitness Confidence and Identification Accuracy, A New Synthesis. *Psychological Science in the Public Interest*, 18(1), 10-65. Forskningsöversikt om identifiering och säkerhet under angivna testförhållanden. Ger ingen generell sanningsmätare för förhör i rättssalen.

Högsta domstolen, NJA 2015 s. 702

Mål B 4003-14, dom den 4 november 2015, "Balkongmålet". Punkt 24 om rätten att tga och felaktiga uppgifter. Punkterna 25-27 om tidigare förhör och begränsningar i dokumentationen.

Exemplen är påhittade. Kontrollfrågor och handlingsråd är praktiskt stöd för den enskilda bedömningen.

Kapitel 9

Fördomar, magkänsla och konfirmeringsbias

Att pröva även den bedömning som känns självklar

När det första intrycket dröjer kvar

Den tilltalade kommer in i rättssalen. Du reagerar på kläderna, sättet att tala och att personen ser oberörd ut. En tanke kommer snabbt, "Det här är nog en sådan person."

Senare ger ett vittne en uppgift som talar till den tilltalades fördel. Du märker att du letar efter fel i just den berättelsen. En annan uppgift, som stöder åtalet, låter du passera utan samma granskning.

Det här påhittade exemplet visar hur ett första intryck kan börja styra vilka uppgifter vi fäster vikt vid. Problemet är inte bara den tidiga tanken. Det är också vad tanken får oss att göra med nästa uppgift.

Som nämndeman behöver du därför granska både underlaget och ditt sätt att bedöma det.

Pröva inte bara vad du tror. Pröva också varför du tror det.

Fördomar kan börja i något välbekant

En fördom kan vara en förutfattad uppfattning om en person utifrån en grupp, en bakgrund eller en egenskap. Den kan vara tydligt negativ, men också ta formen av ett obefogat förtroende. Någon påminner om en vän. En annan använder ett språk du förknippar med oansvarighet. Du kan omedvetet ge den första personen större utrymme och ställa hårdare krav på den andra.

Som arbetsråd kan du fråga dig om samma uppgift skulle ha bedömts lika om den lämnats av en person med annan ålder, klädsel, yrke eller bakgrund. Om svaret ändras, vad i saken motiverar skillnaden?

Kravet på saklighet, opartiskhet och likhet inför lagen följer av regeringsformen, 1 kap. 9 §. Personliga sympatier och gruppföreställningar ska inte ersätta bedömningen i målet.

Magkänslan kan visa en fråga

Du kan känna att något inte stämmer innan du kan säga vad det är. Använd den reaktionen som anledning att tänka närmare. Vad var det som väckte den?

Kanske gäller det två tidsuppgifter som inte går ihop. Då finns en konkret fråga att klarlägga. Kanske gäller det i stället att personen inte uppträder som du väntat dig. Då behöver du granska din förväntan.

Försök översätta känslan till ett påstående som går att pröva. "Berättelsen känns konstig" kan bli "Tidpunkten för samtalet verkar skilja sig från meddelandets tid". Den senare formuleringen kan jämföras med underlaget.

Om du inte hittar ett sakligt skäl behöver du vara försiktig med känslans betydelse. Ett obehag eller en sympati är inte

ett bevis för vad som har hänt.

Låt magkänslan väcka en kontrollfråga, inte avgöra målet.

Vad är konfirmeringsbias?

Konfirmeringsbias kallas också bekräftelsebias. Begreppet beskriver en benägenhet att söka, tolka eller lägga större vikt vid information som passar en tidigare uppfattning.

I en förhandling kan det innebära att du noga minns uppgifter som stöder din första tanke och fäster mindre vikt vid sådant som talar emot. En osäker uppgift kan uppfattas som stark när den passar den berättelse du redan har byggt.

Ett praktiskt tecken att vara uppmärksam på är att du kräver en utförlig förklaring av den ena sidan men nöjer dig med ett kort påstående från den andra. Ett annat är att varje ny uppgift tycks stärka samma slutsats, oavsett innehåll.

Detta betyder inte att motsatta uppgifter måste väga lika. De ska granskas med jämförbar omsorg och deras olika styrka ska kunna förklaras med sakliga skäl.

Kunskap ger stöd men ingen fullständig immunitet

Erfarenhet hjälper dig att förstå rättens arbete och upptäcka viktiga frågor. Den kan samtidigt göra ett händelseförlopp så välbekant att du tror dig veta resten innan det har lagts fram.

En experimentell studie av tyska domare och åklagare, publicerad 2022, fann vissa begränsade tecken på bekräftelsebias. Effekterna var små och omfattade inte alla

mått. Studien ger inte grund för att säga hur ofta svenska nämndemän påverkas.

Den motiverar däremot försiktighet med tanken att utbildning eller erfarenhet gör någon helt skyddad. Handbokens praktiska råd är att använda ett arbetssätt där även den vana ledamotens bedömning går att pröva.

Du behöver inte misstro all din erfarenhet. Du behöver kunna visa när erfarenheten hjälper dig att formulera en fråga och när slutsatsen faktiskt stöds av målets underlag.

Håll isär uppgift och tolkning

Skriv först vad som kommit fram. Lägg din tolkning på en egen rad. Det ger dig en möjlighet att upptäcka när du gjort ett steg som underlaget inte bär.

I ett påhittat mål står det i ett meddelande, "Vi ses där senare." Uppgiften är att den texten finns. Slutsatsen att avsändaren planerade ett brott kräver något mer. Vad var sammanhanget? Vad syftade "där" på? Vad visar övrig utredning?

Försök undvika värderande etiketter som "typisk lögn", "bra person" eller "kriminellt beteende" i arbetsanteckningarna. De kan göra slutsatsen fastare utan att lägga till sakligt stöd.

En precis anteckning gör det lättare att ändra bedömning. Du kan se vilken uppgift som tillkommit och vilket resonemang som behöver omprövas.

Skilj det som har sagts eller visats från det du drar slutsatser om.

Granska det som kan tala emot

När du börjar bli övertygad, stanna vid den starkaste uppgiften som talar emot. Hur har du bedömt den? Varför förändrar den eller förändrar den inte slutsatsen?

Pröva även din mest betydelsefulla stödjande uppgift. Vilka begränsningar har den? Har du granskat dess källa och tillkomst lika noga som en uppgift du ogillar?

Du kan använda en enkel motfråga, "Vad i det material vi har skulle kunna få mig att ändra uppfattning?" Om svaret är ingenting alls behöver du granska om slutsatsen har blivit låst.

Arbetsättet ska inte skapa en konstgjord balans. En svag invändning kan vara svag. Poängen är att kunna förklara varför med hänvisning till materialet, inte till att den stör din första berättelse.

Var uppmärksam på medkänsla och irritation

Människors berättelser kan beröra starkt. Du kan känna medkänsla med en målsägande eller bli irriterad över hur en tilltalad svarar. Reaktionen behöver inte döljas för dig själv, men den behöver hållas isär från slutsatsen.

Att någon har haft det svårt avgör inte vad som är bevisat i åtalet. Att någon är besvärlig i rättssalen bevisar inte skuld. En stark känslomässig reaktion behöver inte heller säga vilket händelseförlopp som är riktigt.

Fråga vad känslan gäller. Är det bemötandet, den möjliga skadan eller bevisningen? Vilken av dessa frågor prövar ni just nu?

Du kan visa respekt och ta en berättelse på allvar utan att föregripa bedömningen. Den som berättar har rätt till ett noggrant lyssnande och den tilltalade till en opartisk prövning.

När ni tänker tillsammans

Under överläggningen kan en tidigt uttalad, bestämd bedömning påverka samtalet. Som praktiskt stöd kan du formulera din egen preliminära bedömning före diskussionen och anteckna vad du behöver få klarlagt.

Lyssna sedan på skälen som de andra för fram. Be om ett resonemang om du bara hör en slutsats. Du kan säga, "Vilken uppgift har störst betydelse för den bedömningen?"

Om du gör en annan bedömning, ange den tydligt och sakligt. "Jag ser ett problem med identifieringen eftersom vittnet inte såg ansiktet" hjälper samtalet mer än "Jag håller inte med".

Följ den ordning ordföranden leder och de omröstningsregler som gäller. Samtidigt behöver du ta ansvar för ditt eget ställningstagande. Varken enighet eller oenighet är ett mål i sig.

Information utanför målet

Nyheter, sociala medier och privata samtal kan göra en berättelse mer välbekant utan att göra den mer bevisad. Avstå från egna efterforskningar om personerna eller händelsen.

Om du redan känner till en konkret uppgift som kan påverka bedömningen, ta upp den med ordföranden. En

egen koppling kan dessutom behöva prövas som jäv. Frågan behandlas närmare i handbokens kapitel 5.

Försök inte korrigera en förhörsperson med privat kunskap om just händelsen. Rätten behöver kunna hantera både din koppling och eventuell information enligt reglerna.

Samma omsorg gäller uppgifter under en paus. Ett privat samtal med en part eller ett vittne ska inte bli ett dolt komplement till målets underlag.

Att kunna ändra sig är ett ansvar

Det är lätt att förknippa självständighet med att stå fast. Men en självständig bedömning måste kunna förändras när ett bättre underlag eller ett starkare resonemang kommer fram.

Inför avgörandet kan du fråga dig vad som bär din slutsats, vilken motuppgift du har granskat och om du har använt samma omsorg åt båda håll. Fråga också om personintryck eller egna förväntningar fått en betydelse du inte kan motivera.

Du kan inte lova att aldrig påverkas av ett första intryck. Du kan ta ansvar för att pröva det. Det är i den prövningen som erfarenhet blir omdöme.

Den viktiga frågan är inte om du kände dig säker tidigt. Den är om din slutliga bedömning kan förklaras med underlaget och de regler som gäller.

Var beredd att ändra uppfattning. Var noggrann med skälen för ditt slutliga ställningstagande.

Källunderlag och lagrum

Regeringsformen

1 kap. 9 § om likhet inför lagen, saklighet och opartiskhet. Ramen för kapitel 9.

May a witness challenge the conviction?, 2022

Forskningsartikeln "May a witness challenge the conviction? (Some) Confirmation bias in legal experts", Forensische Psychiatrie, Psychologie, Kriminologie. Experiment med tyska juridiska yrkesutövare och juridikstudenter. Resultaten är begränsade och kan inte ange förekomsten bland svenska nämndemän.

Rättegångsbalken

4 kap. 13-14 §§ om jäv och skyldigheten att upplysa om en möjlig jävsgrund. Den närmare vägledningen finns i handbokens kapitel 5.

Högsta domstolen, NJA 2023 s. 29 I

Mål B 5952-21, dom den 14 februari 2023, "Mordet vid busshållplatsen". Särskilt punkterna 11-28 om bevisbörda, beviskrav, direkta och indirekta bevis samt sammanvägning.

Exemplen är påhittade. Kontrollfrågor och handlingsråd är praktiskt stöd för den enskilda bedömningen.

Inför nästa tjänstgöring

Fem frågor att återvända till

1. Förstår jag vilken fråga rätten ska pröva och vilket beviskrav som gäller?
2. Vet jag vad den centrala uppgiften bygger på och vad personen själv har uppfattat?
3. Har jag skiljt uppgifterna från mina tolkningar och personintryck?
4. Har jag granskat den starkaste uppgiften som talar emot min preliminära bedömning?
5. Kan jag förklara mitt ställningstagande med stöd i underlaget och reglerna?

Din bedömning har betydelse. Gör den möjlig att pröva.

Lyssna öppet. Pröva noggrant. Tänk själv.

När något är oklart, fråga. När ett argument är starkare, var beredd att ändra dig. När avgörandet ska fattas, ta ansvar för din egen bedömning.

Egna anteckningar

Skriv allmänna lärdomar och frågor. För inte in skyddade uppgifter från en överläggning.

Egna anteckningar

Skriv allmänna lärdomar och frågor. För inte in skyddade uppgifter från en överläggning.

Egna anteckningar

Skriv allmänna lärdomar och frågor. För inte in skyddade uppgifter från en överläggning.

Egna anteckningar

Skriv allmänna lärdomar och frågor. För inte in skyddade uppgifter från en överläggning.

Din plats i rätten gör skillnad.

Kunskap hjälper dig att förstå.
Omdöme hjälper dig att pröva.
Ansvar hjälper dig att handla.

Handboken är skriven och utgiven av Nämndemannapodden.se, en kunskapsverksamhet inom ramen för Södertörns Nämndemannaförening. Texterna bygger på Veckobrevet för nämndemän och Nämndemannapodden samt de referenser som anges i handboken.

Prenumerera utan kostnad på Nämndemannapodden.se för att få Veckobrevet för nämndemän och Nämndemannapodden varje vecka. Fortsätt att utvecklas i ditt uppdrag.

Webb, Nämndemannapodden.se och sodertornnmf.se

E-post, sodertornnf@nmrf.se

Illustrationerna är symboliska och AI-genererade.